

Adskillige lokalhistoriske årbøger fra amtsamfundenes første år har tilsvarende uddrag eller gengivelser af denne type materiale, der alene kendes fra den pågældende fremlæggelse. Det kan også være andet end egentlige dagbøger. Hvor er f.eks. Hans Christensen, Vejstrups, breve til hjemmet fra Roskilde stænderforsamling 1835 blevet af? De er udgivet og hyppigt citeret, men det ville nu være rart at få opsporet de originale breve.⁵ Den kyndige lokalhistoriker, Jens Peter Jensen, Høng, skrev i sin fortræffelige skildring *Sjællandske Bønder* (1919) om parcellist Lars Andersen, Hækkerup, aktiv i 1840'ernes bondebevægelse, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og medlem af Landbokommissionen 1849. I sin bog bringer han lange, meget spændende citater fra Lars Andersens erindringer, der går tæt på de politiske begivenheder og tillige rummer en beskrivelse af hans møde med Søren Kierkegaard i det københavnske natteliv. Og disse erindringer kendes kun fra Jens Peter Jensens bog og fra et brev i hans arkiv.⁶

Et og andet kunne tyde på, at skriftlige optegnelser fra den jævne landbefolkning også før højskolen satte gang i skrivelysten ikke har været så ganske enestående. Mange af disse optegnelser har givet haft ganske praktiske formål, at tjene som regnskabsoversigter, til støtte for erindringen vedrørende driften eller handelsforhold eller har været knyttet til gården som et tilbehør, hvor den er fulgt med skiftende indehavere fra far til søn. Der kendes – atter kun i en gengivelse – en sådan over flere generationer ført på en større bornholmsk gård fra 1781 og frem til slutningen af det 19. årh.⁷

Hvor er disse dag-, optegnelser- og regnskabsbøger, som man allerede en gang har

erkendt rummede oplysninger af historisk interesse blevet af? Her ligger en oplagt opgave for de lokalhistoriske arkiver, eller rettere: kun de lokalhistoriske arkiver kan med deres decentraliserede struktur og stedkendskab løse denne opgave. Og begynder man at efterspore de, der allerede er kendt via referat eller delvis offentliggørelse, så vil der utvivlsomt dukke flere op.

Jens Rahbek Rasmussen: Historie, økonomi og politik

Til sine mange prisværdige – skønt efterhånden desværre mindre prisbillige – genoptryk af vanskeligt opdrivelige klassiske fremstillinger har Kildeskriftselskabet nu føjet Henry Bruuns og Georg Nørregaards to grundlæggende monografier om den tidlige danske arbejderbevægelse. Desuden har selskabet udsendt et optryk af det bind afhandlinger, som under Povl Engelstofts og Hans Jensens redaktion udkom i 1930 som det første bind i serien »Studier fra Institutet for Historie og Samfundsøkonomi«.¹

Det er dette institut mere end de pågældende værker, der er emnet for de følgende sider. En egentlig anmeldelse af bøger, der har fyre år bag sig, er altid en vanskelig sag, og årene er unægtelig ikke gået sporløst hen over Bruuns og Nørregaards monografier. Betragter man dem i sammenligning med de sidste 8–10 års omfattende produktion inden for arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie – som til tider har truet med næsten at monopolisere den socialhistoriske forskning, i hvert fald inden for universitetsspecialerne – kan de nok på mange måder siges at falde igennem, fx. når det gælder formulering

5. Thøger Dissing: Sognefoged Hans Christensen, Vejstrup, som Stænderdeputeret, Svendborg Amt XXVII, 1934 s. 96 ff., jfr. Erik Stig Jørgensen i *Landbohistoriske studier* tilegnede Fridlev Skrubbeltrang (1970) s. 199. Jeg har selv stødt på en tradition, der vil vide, at brevene har fulgt den fynske »indvandring« til Vestsjælland, men har ikke kunnet følge sporene videre.

6. Anf. arb. s. 134 ff., især s. 164, hvor erindringerne omtales som »hans egenhændige Optegnelser, der fulder 430 Oktavsider«. Brev fra Sophie Hækkerup til Jens Peter Jensen 4. febr. 1911, J. P. Jensens privatarkiv, RA.

7. J. B. Krarup og S. C. A. Tuxen: *Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark VI* (1912).

1. Henry Bruun, *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*, bd. I: Til ca. 1880 (1938, repr. 1977); Georg Nørregaard, *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857–1899* (1943, repr. 1977); Povl Engelstoft og Hans Jensen (red.), *Sociale Studier i dansk Historie efter 1857* (1930, repr. 1978).

af problemstillinger og hypoteser eller opstilling af en teoretisk ramme for arbejdet. At de er solide og nyttige materialesamlinger, og i kraft af deres registre, bilag og tabeller lette at anvende som opslagsværker, er imidlertid ubestrideligt. Under alle omstændigheder er de uomgængelige som startpunkt for nutidens forskning, og selv om de naturligvis på mange punkter er blevet overhalet af senere arbejder, er det dog på adskillige felter disse monografier og mindre afhandlinger,² man stadig må ty til.

En egentlig forskningsoversigt skal ikke gives her.³ I stedet vil jeg som nævnt se på det miljø, hvor disse værker blev til: Institutet for Historie og Samfundsøkonomi (herefter IHS). En imponerende forskningsindsats frembragte i 1930'erne pionérarbejder på flere felter, som først for alvor blev taget op igen i halvfjerdserne. Alligevel eksisterer der ingen samlet historiografisk vurdering af instituttets arbejde, og man er henvist til enkelte, spredte opsatser, der ikke adderer op til en egentlig behandling,⁴ samt den underskov af rygter og anekdoter, der indtil nu har måttet fungere som substitut for en kvalificeret historiografisk litteratur.

De følgende sider prætenderer på ingen måde at afhjælpe denne mangel. Der er tale om en grov skitse, som højst kan trække nogle linier op og stille nogle spørgsmål.⁵

IHS var P. Munchs »opfindelse«. Det var ham, der fik ideen og fik det sat i gang i løbet af 1926. Omtalen af det i Munchs erindringer er – som alt andet, der ikke direkte vedrørte

hans politiske indsats – meget kortfattet, men man bliver næsten stakåndet af at læse den ene side.⁶ Munch holdt et møde i »Historisk Samfund« om planen,⁷ forhandlede med professorerne i historie og nationaløkonomi, skaffede lokaler og penge – de første fra staten, de sidste fra Carlsbergfondet og Munchs egen kreation, Rask-Ørstedfondet samt gennem Aage Friis fra Rockefellerfondet, som var særlig interesseret i de planlagte internationale studier og ydede en større bevilling til de første tyve år. I juni-juli redegjorde Munch for instituttet på det nordiske historikermøde i Sorø og København, i december holdt man det sidste forberedende møde i Munchs hjem, og i februar 1927 åbnede instituttet.

Formålet med IHS, som Munch var formand for indtil sin død i 1947, var gennem en kollektiv indsats af historikere og nationaløkonomer at bearbejde det enorme samtidshistoriske kildestof, fordi man havde »en vis Mulighed for derfra at hente en Opfattelse af den nærmeste kommende Tids Udvikling og for ved Fremstilling af denne at øve en vis Indflydelse paa Begivenhedernes Gang«, som Munch udtrykte det i erindringerne. I sin artikel om »Studiet af de sidste Aartiers Historie« fra 1927⁸ udtrykte han sig lidt dristigere. Han mente, at det absolut lå inden for mulighedernes grænse, at historikerne ville blive i stand til at opstille visse historiske udviklingslove; som eksempel på en lovmæssighed, som allerede kunne anses for at være etableret, nævnte Munch »den, at historisk Udvik-

2. »Sociale Studier« blev fulgt op af Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900 (1931) og Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik 1866–1901 (1933), begge redigeret af Engelstoft og Hans Jensen.

3. Jeg henviser her til Niels Finn Christiansen, »Social- og fagforeningshistorie i 1930'erne«, Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 8 (1978), som udover at give en sådan forskningsoversigt også diskuterer IHS's videnskabelige og politiske placering.

4. Foruden den i note 3 nævnte artikel henvises til: Kristof Glamann, »Historie, økonomi og statistik«, i: Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (1976), spec. s. 99–106; Erling Olsen, »Løst og fast om »Økonomi og Politik««, Økonomi og Politik 50:4 (1976), 321–329 (titlen er absolut dækkende for indholdet); og Ole Karup Pedersen, »Hvad er politik? Det politisk-historiske indhold i »Økonomi og Politik« gennem 50 år«, sst., 330–344.

5. Professor Sven Henningsen har venligst meddelt, at en sådan samlet fremstilling af instituttets historie kan ventes fra hans hånd i nær fremtid. Om Henningsens centrale placering på instituttet i 30'erne og 40'erne, se Erling Olsen, anf. art., s. 324 ff.

6. P. Munch, Erindringer 1924–1933 (1964), s. 86 f.

7. Dette møde, som Munch omtaler, er dog ikke registreret i fortegnelsen over Historisk Samfunds arrangementer 1899–1974 i Linier i dansk historieskrivning . . . (note 4), s. 113 ff.

8. P. Munch, »Studiet af de sidste Aartiers Historie«, i: Festskrift til Kr. Erslev (1927), s. 655–675.

ling foregaar gradvis, om end ikke jævnt, at nye Tilstande ikke fremtrylles med et Slag, men vokser frem af de Tilstande, som før bestod«, og man kunne skimte muligheden af udviklingslove af mere vidtrækkende betydning. Men han modificerede straks sin dristighed: »Dette vil ikke sige, at Historikerne kan trænge ind til »Tingenes inderste Væsen«, opstille almengyldige Regler for Kultursamfundets Skæbne, eller forklare ud fra uforanderlige Regler, hvorledes Enkeltmands Evner og Karakter, hvorledes aandelige Strømninger bestemmes af materielle Forhold som Virkning af Aarsag.« Efter således at have lagt luft til Marx, Buckle og Spengler konkluderede Munch med en selv for ham exceptionel forsigtighed (kursiveringerne er mine): »Det, der kan tilstræbes med *noget* Udsigt til Held er Udformningen, Klarlæggelsen af *visse* Love, hvorefter det *kan ventes*, at Udviklingen vil foregaa paa (et) *begrænset Omraade* i de nærmest kommende Tiaar, *hvis ikke uforudseelige Forhold griber forstyrrende ind*« (s. 673). Konkret nævnte Munch muligheden af at forudberegne fødselstal og befolkningssammensætning, og »at naa en taalelig Forstaaelse af de ødelæggende Konjunktursvingningers Aarsager og at finde Midlerne til stærkt at begrænse dem«.

Forbilledet i videnskabelig organisation, såvel som i internationalt samarbejde, var naturvidenskaberne med deres kollektive og kooperative arbejdsform. Det var også dette forbillede, Arup fremdrog i sin entusiastiske præsentation af det nye institut. De unge forskere i naturvidenskaberne var ikke, som humanisterne, besat af ideen om at finde deres arbejdsområde så langt væk fra deres videnskabs hovedvej som muligt; ej heller kunne de i længere tid opretholde urigtige opfattelser, mens dette inden for historievidenskaben ikke alene var muligt, men i følge Arup ligefrem ærefuldt. Den historiker havde størst chance for at blive agtet og respekteret, »der selv i høj alderdom trods alle afgørende modbeviser holder fast ved og atter fremsætter sin ung-

doms formeninger om fortiden, der stadig synes ham videnskabens eviggyldige sandheder.« Inden for medicin, naturvidenskab og teknik ville en sådan forbenethed bære straffen i sig selv, men historikeren skete der ikke noget, og heri så Arup hovedårsagen til historiens tilbagestående i forhold til de eksakte videnskaber: »Vi har ikke naturens knyttede næve lige i synet, hvergang vi siger noget urigtigt.«⁹

Konkret pegede Munch på en række udenlandske forbilleder: det engelske »British Institute of International Affairs«, og de tyske »Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr« i Kiel, »Institut für Sozialforschung« i Frankfurt am Main (der dog, som Munch bemærkede, var »af noget anden Art«) og »Deutsche Hochschule für Politik« i Berlin, der igen som forbillede havde den franske »Ecole libre des sciences politiques«, oprettet 1872 og almindelig antaget, også i Tyskland, at have bidraget væsentligt til Frankrigs genrejning efter nederlaget i 1870–71 og revanchen i første verdenskrig.

Instituttets arbejdsområder afspejlede Munchs og den socialdemokratisk-radikale koalitions interesse. To hovedprojekter blev en undersøgelse af konjunkturbevægelserne i Danmark efter 1857 og en ditto af forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere efter 1864 – det er naturligvis i dette sidste, at bl.a. Bruuns og Nørregaards værker indskrives sig. Der skulle endvidere udarbejdes et økonomisk-politisk tidsskriftindex, og registre over de største danske aviser. På dette sidste felt eksisterede der intet udover et register over »Fædrelandet« indtil dets ophør i 1882, men i løbet af få år lykkedes det at få registreret »Politiken«, »Berlingske Tidende« og »Social-Demokraten«. – En meget vigtig del af instituttets virke blev udgivelsen af det alment orienterende *Økonomi og Politik*, der kom hvert kvartal med meget velinformerede, men underligt holdningsløse økonomiske og politiske oversigter for såvel indland som udland. Medvirkende til denne holdningsløshed var

9. Erik Arup, »Det nye historiske Institut«, Politikens kronik 1.12.1927; her citeret efter Glamann, anf. sted (note 4), s. 100.

rigsdagspolitikernes rolle: en repræsentant for hver af de fire gamle partier sad i IHS's bestyrelse, og de var indrømmet faktisk vetoret vedr. eventuelle »ikke-objektive« indslag i oversigterne. Der foreligger ikke noget om, at de brugte den eller at de (på denne tid) blandede sig i instituttets arbejde. Maliciøst kunne man sige, at det var heller ikke nødvendigt; forskningsresultaterne passede som fod i hose til de politiske behov. Hermed er dog ikke sagt, at de ansatte – økonomer såvel som historikere, kandidater såvel som studenter – leverede »bestilt arbejde«; sammenhængen er mere subtil. Munch var overbevist om, at instituttet kunne bidrage til at løse den opgave »atordne Menneskenes indbyrdes Forhold efter fornuftmæssige paa videnskabeligt Grundlag hvilende Regler«. For ham var radikalisme og videnskabelige uadskillelige størrelser. Hans »samarbejde« med folkeretseksperten Georg Cohn kan tjene som eksempel. Når Cohn i sin disputats »Neo-Neutralitet og Krigens Diskvalificering« fra 1937 samt i en række mindre arbejder, der blev til på IHS, leverede et videnskabeligt forsvar for Munchs udenrigspolitik, viser det – med Ole Karup Pedersens ord – »hvordan en politiker kan søge at anvende og få styrket sin argumentation ved hjælp af en formodet værdifri og uhildet videnskabelig ekspertise«. ¹⁰ Og for de fleste medarbejdere på IHS har det utvivlsomt forholdt sig på samme måde: der var ingen egentlig modsætning mellem det videnskabelige arbejde og politiske engagement, selv om nok de færreste ville have indrømmet, eller har været sig bevidst, at de sammenblandede det ene og det andet.

Trediverne var en usædvanlig frugtbar periode for IHS. Foruden de allerede omtalte arbejder udgav man Jørgen Pedersens banebrydende »Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer ca. 1850–1913« (1930), og – i opdrag fra rigsdagen – Hans Jensens »De danske Stænderforsamlings Historie 1830–1848«, bd. I–II i 1931 og 1934. (Hans Jensen forfattede desuden et to-binds-

værk om »Dansk Jordpolitik 1757–1919« (1936–45)). Mindre kontraktforskningsopgaver omfattende fest- og jubilæumsskrifter for fx. sygekasserne, DSB og Dansk Forfatterforening.

IHS har givetvis virket attraktivt på den unge historiker- og økonomgeneration. Betalingen var så vidt man kan se overraskende god, når man tænker på tredivernes kriselønninger (en timeløn (2 kr.) rakte dengang til at erhverve Bruuns bog; i dag kræver det mindst 2 timers akademikerløn at erhverve genoptrykket!). Den kollektive arbejdsform, hvor man udnyttede hinandens excerpter og diskuterede hinandens arbejder, gav et godt forskningsmiljø. Men der var også væsentlige minusser, som snart kom til at slå igennem. For det første var ansættelse på IHS ikke anciennitets- og pensionsgivende; for det andet viste det sig snart, at arbejder fra instituttet havde overordentlig vanskeligt ved at blive accepteret som disputatser ved universitetet. Bruun og Nørregaard fik begge deres værker forkastet, og samme skæbne overgik Harald Jørgensens studie over fattigvæsenets historie fra 1940. Særlig for Bruun var afvisningen et hårdt slag. Han var på det tidspunkt i gang med bind 2, der skulle have ført fremstillingen op til 1899, og havde allerede modtaget et forskud på honoraret. Nu gik han i stå; på et spørgsmål fra Munch om hvor lang tid han regnede med at skulle bruge svarede han mismodigt: 8–10 år, hvortil Munch replicerede: »Det vil vel så sige, at det aldrig bliver skrevet«. ¹¹ Det udbetalte forskud måtte Bruun betale tilbage over en årrække.

Det ironiske ved situationen var, at manden bag kassationen af de indleverede doktordisputatser var professor Albert Olsen, medlem af IHS' bestyrelse. Utvivlsomt kan der anføres gode argumenter for hans afgørelse. Men når det som argument mod Bruuns afhandling blev anført, at han havde modtaget hjælp til arbejdet – nemlig ved at benytte nogle af instituttets avisexcerpter – betyder det jo reelt, at Albert Olsen som professor

10. Ole Karup Pedersen, Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik (1970), s. 478.

11. Venligst oplyst af Sven Henningsen.

hævdede den ubetinget individuelle disputatstradition, samtidig med at han som bestyrelsesmedlem i IHS formodedes at se positivt på historievidenskabeligt team-work!

To andre disputatser af historikere fra kredsen omkring IHS, men udgivet uden for instituttets regi, nemlig Sven Henningsens »Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket« (1944) og Richard Willerslevs »Studier i dansk Industrihistorie 1850–1880« (1952) blev godt nok antaget – Henningsens af særlige grunde i Sverige – men blev udsat for den mere raffinerede censurmekanisme at blive modtaget/anmeldt på en sådan måde, at studerende endnu 20–30 år senere gik i en bue uden om dem, fordi de da vist ikke var som disputatser skulle være.¹²

Tilsluttet eller utilsluttet betød dette en bremse på IHS's socialhistoriske indsats. Unge historikere valgte andre emner og sørgede frem for alt for at arbejde i ophøjet ensomhed. De tre afviste doktorander fik alle senere deres grad: Harald Jørgensen på tryk-frihedsspørgsmålet, Nørregaard på Danmark og Wienerkongressen og Bruun på en lille, men kildekritisk jo givetvis uangribelig afhandling om Poul Laxmand og Birger Gunnensen, som han nærmest blev opfordret til at indlevere til bedømmelse, for at man kunne give ham en slags akademisk æresoprejsning. Selv ville han vel helst have været husket for sit *magnum opus* om arbejderbevægelsen; nu er hans navn for altid knyttet til den selvfølgelig både fremragende og uundværlige »Dansk historisk bibliografi«.

Der viste sig snart tegn på nedgang for IHS. Vanskeligt gennemskuelige intriger førte til, at den industrihistorie, som instituttet havde taget initiativ til, udkom uden for dets regi, med Axel Nielsen som eneredaktør. (Til gengæld blev prishistorikeren Axel Nielsen så holdt uden for den store »History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800«, hvis første bind omsider udkom i 1958, sam-

me år som instituttet blev nedlagt). Mere alvorligt, og måske lidt mere gennemskueligt, var det, at IHS, der jo som nævnt i trediverne havde fået til opgave at udgive stænderforsamlingernes historie, nu ikke fik lov til at stå for den store rigsdagshistorie. Der skete vistnok det, at politikerne forsøgte at blande sig i sammensætningen af forfatterkollegiet, hvorefter IHS (og Munch) sagde klart fra. Dette fremtræder som ganske symptomatisk. Efter krigen var Stauning-Munchs klasseforsørings- og neutralitetspolitik kommet i mis-kredit og under kraftig beskyldning fra både højre og venstre. Tredivernes uproblematiske forhold mellem politikere og forskere eksisterede ikke længere. Dertil kom, at Munch, der næsten personificerede instituttet, døde et par år senere; og omtrent samtidig udløb Rockefeller-fondets åremålsbevilling. Uden politisk eller økonomisk opbakning levede IHS en skyggetilværelse, indtil det i 1958 blev opløst. I stedet blev der, til umådelig skade for begge fag, oprettet ét økonomisk og hele tre historiske institutter. Udgivelsen af »Økonomi og Politik« blev fremover varetaget af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi.

At også den danske udløber af koldkrigsperiodens McCarthyisme har spillet en rolle for instituttets deroute, er lige så svært at afvise som det er at påvise, men det er i hvert fald muligt at tolke »Jacoby-affæren« således. Den tyskfødte agrarøkonom Erich Jacoby, der havde opholdt sig og arbejdet i Danmark fra 1933 til 1940, vendte efter krigen tilbage hertil via USA. Der havde han netop publiceret en kontroversiel bog om agrarproblemerne i Sydøstasien (det kontroversielle bestod i, at han gjorde opmærksom på det uomgængelige behov for hurtige og gennemgribende landbrugsreformer), og han traf nu aftale med IHS om at udgive en lille bog om samme emne i instituttets skriftserie. Da han blev bedt om at ændre visse passager i manuskriptet, nægtede han blankt, hvorefter IHS afviste at udgive bogen. Måske overreagerede Jacoby.

12. Jeg kan af egen erfaring bekræfte, at de to værker blev omtalt på denne måde i den »mundtlige overlevering« i slutningen af tresserne. – Henningsens og Willerslevs værker er blevet betydeligt opvurderet i forbindelse med »renæssancen« for socialhistorie i de senere år. Willerslevs disputats er nu genoptrykt af Kildeskriftselskabet. Forudbestillingspris kr. 75 + moms.

Det var kutyme, at IHS udpegede et tremandsudvalg til at diskutere en udgivelse med forfatteren. Men Jacoby, som havde oplevet nazismens censur i Tyskland og den hysteriske anti-kommunisme i efterkrigstidens USA, opfattede instituttets afslag på samme måde som han opfattede Jens Otto Krags meddelelse om, at han ikke kunne påregne genansættelse som økonom i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (hvor han før krigen havde lavet konjunkturoversigter): som et eksempel på, at Danmark havde opgivet sin politiske og kulturelle selvstændighed og var blevet et amerikansk lydland, som måtte se med skepsis på videnskabsmænd og forfattere, der i USA havde fået stemplet »radikal«. ¹³

Når Kristof Glamann gerne vil se IHS som »et tidligt eksempel på et økonomisk-historisk institut«, og omvendt det nuværende Institut for Økonomisk Historie som IHS's legitime arvtager, ¹⁴ tror jeg han tager fejl. Glamann understreger da også selv, at mange af IHS's medarbejdere ville have vægret sig ved at bli-

ve kaldt »økonomiske historikere«. Det var netop ikke økonomisk historie, som den opfattes idag, men en bredere form for socialhistorie, man søgte at dyrke på IHS. Set i dette perspektiv bliver instituttets forlis endnu et eksempel på de »spildte muligheder« inden for dansk historieforskning. Vi er ganske vist så heldige her i landet at have et udelt universitetsfag historie, men desværre eksisterer en lignende enhed altså ikke i forskningsorganisationen ved landets største universitet. Det tjener naturligvis ikke noget formål at spekulere på, hvad der kunne være sket, hvis . . . Men det er næppe en urimelig antagelse, at ét samlet historisk institut med en udbygget tradition for tværvideenskabelige kontakter havde haft bedre muligheder for at levere den »totale«, synteseorienterede samfundshistorie, som i dag kvalitativt dominerer international historieforskning. Måske kunne vi så her omkring 1980, ligesom tilsyneladende i en kort periode o. 1930, have haft kanonilden fra forskningens frontlinie inden for hørevidde.

13. Hovedkilden til denne fremstilling af sagen er Erich Jacoby, *Ett liv som tidsspejel* (Stockholm 1977), s. 152 ff.

14. Glamann, *anf. sted* (note 4), s. 100, 103, 106.